

*Воронцова І. А.,
канд. біол. наук, доцент
Харківської гуманітарно-педагогічної академії, м. Харків
Влащенко С. В.,
канд. біол. наук, доцент
Харківського національного аграрного університету, м. Харків*

Постановка проблеми. Стан навколишнього природного середовища свідчить про глобальну екологічну кризу, в якій знаходиться наше суспільство. Погіршення стану оточуючого нас природного середовища суттєво впливає на людство: на стан його здоров'я, тривалість життя, виникнення нових хвороб, перед якими людина безсила. В значній мірі це стосується пострадянських держав, а саме Росії та України. Історичне минуле сформувало у людей специфічне відношення до свого життя. Постійна необхідність когось доганяти та переганяти сформувала ідеологію глобальних зсувів пріоритетів у відношенні до навколишнього середовища, до самих себе, до свого здоров'я. Хибна мораль, у якій людина постає творцем природи – призвела до повного нехтування природними законами і привела до критичної межі самого існування людини.

З 90-х років загострюється демографічна криза, яка характеризується зростанням природного спаду кількості населення країни, низькою тривалістю життя, високими показниками загальної смертності. На сьогоднішній день сама висока смертність у Європі – в Росії. Причиною 90% всіх смертей є неінфекційні захворювання, тобто ті хвороби, які пов'язані з зовнішніми причинами та повним нехтуванням контролю за своїм здоров'ям та зловживанням хибними звичками.

В середньому **люди** в Росії живуть на 10 – 15 років менше, ніж у Європі. Середня тривалість життя чоловіків у Росії становить 59 років, **жінки** в середньому живуть довше – 72 роки. **Жінки** в усьому світі в середньому живуть довше за чоловіків, але такого великого розриву у тривалості життя між чоловіками і жінками немає в жодній країні світу [1].

Сьогодні з повною відповідальністю можна сказати, що формування сталої екологічної моралі суспільства, виховання підростаючого покоління в дусі бережного ставлення до оточуючого середовища та свого здоров'я, вказує на повну неспроможність існуючої форми підготовки фахівців-екологів зробити це і суттєво змінити ситуацію на краще. Реалії нашого життя потребують перегляду старих принципів та підготувати нову стратегію виховання нового покоління. Перевиховувати старше покоління майже не можливо, тому основну увагу слід приділяти молоді з дитячого садка до самостійного виходу у життя.

Аналіз досліджень і публікацій. У подоланні сучасної глобальної екологічної кризи визначальним є формування екологічної свідомості, культури і цілісного екологічного світогляду у молоді. Тому екологічна освіта і виховання є одним з пріоритетних напрямів державної політики. Ключовим принципом взаємодії людського суспільства і природи мають бути не споживання та використання, а співіснування [2]. Екологічне виховання – є одним із основних завдань у сучасній школі. Від успішності здійснення екологічного виховання, формування нового екологічного мислення великою мірою залежить майбутній стан природного середовища. Критерієм сформованості відповідального ставлення до навколишнього середовища є моральна турбота про майбутні покоління.

Формування новітнього підходу до екологічного виховання в Україні повинне включати і вивчення світового досвіду, особливо з урахуванням європейського вектору нашої держави.

Сучасна Європа орієнтована на відкриту модель екологічного навчання і виховання. Її суть – у залученні широких шарів суспільства до цього процесу на основі реалізації принципу його безперервності. Цей процес, іменований партиципативним навчанням, перетворює місто, регіон у навчальний полігон, змушує державні органи, підприємства, населення брати діючу участь у житті навчальних закладів [3].

Формування екологічної свідомості, нової системи цінностей, екологічної культури особистості – стають визначальними напрямками діяльності міжнародних екологічних організацій. Починаючи з 70-х рр. XX ст. координацію зусиль різних країн у сфері екологічної освіти й охорони природи здійснює ЮНЕСКО, вважаючи їх своїми стратегічними завданнями. А саме створення "глобальної мережі екологічної освіти", її інтеграцію із загальною освітою, виховну роботу з населенням по формуванню екологічної свідомості. Екологічна освіта висувається в розряд основних засобів гармонізації взаємодії людини й природи.

Характерним моментом для сучасної європейської екологічної педагогіки є посилення емоційно-почуттєвої складової, зростання значення духовної, естетичної цінності природи й, відповідно, зміна вектора розвитку моделі екологічної освіти – від дидактики катастроф в 80-е роки до «педагогіки переживань» в 90-е роки минулого сторіччя.

На Добржицькій конференції "Навколишнє середовище для Європи", яка відбулася у 1991 році за участю міністрів з охорони навколишнього природного середовища, пролунав заклик до здійснення комплексної оцінки навколишнього середовища Європи й була висунута пропозиція щодо розробки Екологічної програми для Європи. В 1993 році на Люцернській конференції міністрів були затверджені "Елементи для довгострокової Екологічної програми Європи", які були розроблені в рамках ЕЗК ООН, і ухвалені рішенням щодо подальшої розробки цієї Програми на основі комплексної оцінки навколишнього середовища Європи. Ця Програма являє собою першу спробу сформулювати довгострокові пріоритети екологічної політики на загальноєвропейському рівні, які можуть стати загальними рамками для вдосконалювання координації національних і міжнародних зусиль по поліпшенню стану навколишнього середовища у всій Європі й сприянню інтеграції з питань якості навколишнього середовища й політики [4].

Проте ухвалення цієї програми дає тільки напрямки роботи, а кожна держава повинна самостійно розробляти свою стратегію освіти та формування екологічного виховання молодого покоління.

Аналізуючи закордонний досвід екологічного виховання, важливим, на нашу думку, є безперервність та натуралістичний підхід до самого процесу виховання.

Метою даної статті є пошук нових шляхів вдосконалення екологічного виховання молоді з застосуванням сучасних напрямків і методик з наступним випробуванням їх в навчальних та природоохоронних закладах для формування екологічно-освіченого покоління.

Виклад основного матеріалу. Основа екологічного виховання закладається в сім'ї. Відповідальність за це цілком покладається на батьків: чи зможуть вони розкрити перед дитиною чудовий світ природи? Чи зможуть вони зацікавити дитину уважніше дивитися навколо себе, розуміти та берегти природне середовище.

Далі йде дитячий садок, вихователі якого просто зобов'язані розкрити перед дитиною красоти природи, відчуття

відповідальності перед рослинним та тваринним світом за свої вчинки.

Далі школа. У період шкільного дитинства, при сприятливих умовах життя, інтенсивно розвивається інтелектуальна й емоційно-вольова сфера дитини, закладаються основи правильного відношення до предметів і явищ навколишньої дійсності. Важливий фактор впливу на дітей – систематична, цілеспрямована виховна робота, у якій особливе місце займає процес ознайомлення із природою.

Закріплення екологічного виховання проходить у вищому навчальному закладі. Молоді люди, які покидають заклад і вступають у самостійне життя вже мають сформовані погляди на питання збереження навколишнього природного середовища і застосовують це у своїй подальшій роботі та житті. Саме в цьому полягає безперервність екологічного виховання. Звичайно, що для кожного віку потрібні навчальні програми і підготовлені фахівці.

Проте формування екологічної свідомості тільки засобами екологічної освіти є недостатнім, адже здобуті знання не завжди спонукають до екологічно спрямованої діяльності. Досягти цього можна, залучаючи учнів до вивчення реальної екологічної ситуації, до посильного внеску в її поліпшення, тобто завдяки використанню краєзнавчого підходу, який виявляється в нашій концепції в двох напрямках [5].

Саме на натуралістичному підході розроблений новий метод, який отримав назву «польова екологія». Цей підхід базується на формах та методах екологічного виховання, при яких учні вивчають світ, що їх оточує, безпосередньо у природному середовищі. Саме безпосереднє спілкування дитини з природою стає сьогодні предметом серйозних наукових досліджень європейських вчених. Польова екологічна освіта припускає, що основною формою виховання дітей є позакласні навчальні й дослідницькі заняття – на екскурсіях, польових практикумах, у походах, експедиціях, таборах і т.п. Фактично, мова йде про вивчення природи в природних умовах. Проте із всіх численних напрямків екологічної освіти область «польової екології» і «натуралістичної» освіти виявилися, мабуть, найменш «освоєними» і важкодоступними формами екологічної освіти дітей, особливо в середній школі. І це цілком зрозуміло: адже «шкільною екологією» займаються вчителі (найчастіше, але не завжди – з природничо-науковою педагогічною освітою). Для того, щоб займатися з дітьми «польовою екологією» – насамперед треба бути професійним екологом, мати досвід польової експедиційної роботи, бути гарним педагогом і доброю товариською людиною [6].

Цілком зрозуміло, що для успішної роботи в напрямку «польової екології» потрібна розробка відповідних програм для всіх вікових груп: дитячий садок, початкова школа і т. д. Слід зазначити, що у травні цього року Міністерство освіти і науки затвердило «Положення про Всеукраїнські експедиційно-польові збори команд юних екологів і натуралістів» [7]. Це Положення, на державному рівні, повинне сприяти формуванню пізнавальних, морально-естетичних цінностей у дітей та молоді з метою їх екологічного виховання.

Для подальшого успішного розвитку цього напрямку, на нашу думку, перспективним є поєднання зусиль навчальних закладів і установ природно-заповідного фонду, а саме національних природних парків. При такому підході можливо проводити розподіл роботи. Фахівці університетського закладу розробляють тематику занять, а працівники національних парків проводять заняття на своїй території. Таке поєднання дозволить підняти якість занять на високий науковий рівень, тому що саме національні парки мають в своїх штатах високопрофесійних фахівців з еколого-освітньої роботи. У майбутньому можливо, що саме цей напрям підготовки фахівців для роботи на об'єктах природно-заповідного фонду буде провідним у вищих навчальних закладах екологічного спрямування. Звичайно, що підхід до кожної вікової групи дітей повинен бути різним.

У цей час у таких розвинених, відносно охорони природи, країнах, як США й Великобританія в екологічній освіті дітей домінують два підходи – ігровий і натуралістичний. При цьому перший переважає в початковій і середній школі, а другий – у старшій [6]. Однак слід зазначити, що в останні роки ігровий метод став широко використовуватися і серед старшокласників і студентів вищих навчальних закладів. Цей метод широко використовують і в національних природних парках, навіть коли серед його відвідувачів зустрічається і багато людей старшого віку.

Натуралістичний метод, по прикладу закордонних педагогів, можна поділити на три напрями, які розподіляються між установами:

1. школи;
2. суспільні просвітительські й природоохоронні організації;
3. польові навчальні центри.

В самих школах повинні бути передбачені регулярні заняття з дітьми на вулиці – на короткі (півгодини-годину) екскурсії, на пришкольніх ділянках і т.д. Слід зазначити, що саме це найчастіше поширене у сільських школах, де дітей можна вивести на природу за 5 – 10 хвилин. Деякі школи мають власні маленькі екологічні площадки, або пришкольні ділянки. Такі площадки стають своєрідними зеленими оазисами. Часто по сусідству з такою площадкою для екологічних ігор перебуває метеоділянка із приладами для спостережень за погодою.

У школах середніх і старших щаблів на зміну ігровим площадкам приходять «міні-дендрарії», метеоділянки, геліоустановки, пристрої для очищення води, компостні купки з установками для розведення хробаків, штучні водойми для вивчення водної флори й фауни. Далі цього, однак, у більшості шкіл справа не йде.

Другий напрям – це залучення дітей до так званих «дослідницьких» або «прикладних» проектах, які проводяться громадськими організаціями. Суттю такої роботи є виконання дітьми яких-небудь дуже конкретних завдань на околицях свого місця проживання – підрахунок птахів на годівницях, облік гусячих зграй, що пролітають, устаткування місць гніздовий лебедів, розчищення струмків і т. д. Проте така робота більше підпадає під добровільну участь школярів, що відразу поділяє їх на ті, кому це цікаво і вони приймають участь, і ти кому це нецікаво. Звичайно, що такі проекти не сприяють вирішенню загальної мети.

Найбільш дієвою є третій напрям – співпраця з польовими навчальними центрами. Їхня робота заснована на проведенні короткострокових екологічних практикумів для школярів всіх вікових щаблів. У роботі з молодшими школярами переважають екскурсійні форми занять (денні екскурсії), з метою ознайомлення дітей з об'єктами навколишньої (місцевої) природи. У середніх і старших класах переважає так званий «проектний підхід» і багатоденні практикуми.

Аналізуючи такий стан речей можна сказати, що в якійсь мірі він сприяє екологічному вихованню молодого покоління. Найбільш наближеним до методу «польової екології» є третій напрям. Проте без розробленої програми, без залучення фахівців і використання спеціальних територій, і дуже важливо – без певної регулярності, такі заняття не будуть суттєво впливати на процес виховання. Школярі здебільш будуть сприймати такі уроки як можливість відпочити від традиційних уроків за партою.

Тому розробка методичних підходів, а надалі застосування методу «польової екології», як одного з вайжливіших елементів екологічного виховання молоді є найбільш перспективним.

Висновки. Сучасний стан довкілля, коли людство стоїть на межі тотального вимирання необхідні термінові зміни

старих принципів відношення до природи. Приоритетними завданнями на сьогоднішній день є формування нової екологічної моралі суспільства, виховання підростаючого покоління в дусі бережного ставлення до оточуючого середовища та власного здоров'я.

Аналіз міжнародного досвіду з збереження оточуючого природного середовища дозволяє зробити вибір саме натуралістичного підходу до виховання та формування екологічно вихованого суспільства. Безперервність екологічної освіти дозволяє формувати у дітей, а потім у молоді, сталого розуміння екологічних процесів, на які може впливати діяльність людини. Застосовуючи методи «польової екології» – які можуть вважатися одними з важливих елементів у формуванні екологічно-освідченого покоління, учбові заклади, спільно з національними природними парками, повинні постійно займатися екологічним вихованням молодого покоління.

Резюме. Подолання екологічної кризи, яка призвела до погіршення стану навколишнього природного середовища і як наслідок погіршення життя людини і зменшення тривалості життя, потребує формування нового підходу до екологічного виховання. Безперервність екологічного навчання та натуралістичний підхід з застосуванням «польової екології» дозволить сформувати новий перспективний підхід у формування нової екологічної моралі у суспільстві. Важливим на цьому етапі є поєднання зусиль навчальних установ та національних природних парків. **Ключові слова:** екологічна криза, екологічне виховання, «польова екологія».

Резюме. Преодоление экологического кризиса, который привел к ухудшению состояния окружающей природной среды и как следствие ухудшение жизни человека и уменьшение ее продолжительности, требует формирование нового подхода к экологическому воспитанию. Непрерывность экологического обучения и натуралистический подход с использованием метода «полевой экологии» позволит сформировать новый перспективный подход в формировании новой экологической морали в обществе. Важным на этом этапе является объединение усилий учебных заведений и национальных природных парков. **Ключевые слова:** экологический кризис, экологическое воспитание, «полевая экология».

Summary. Overcoming the environmental crisis that led to the deterioration of the environment and consequently deterioration of life and reduced life expectancy, is require the formation of a new approach to environmental education. Continuity of environmental education and naturalistic approach using "Field Ecology" will form a new promising approach to the formation of a new ecological ethics in society. Important at this stage is a combination of the efforts of educational institutions and national parks. **Keywords:** ecological crisis, environmental education, "Field Ecology".

Література

1. Оганов Р.Г., Хальфин Р.А. Учебник по медицинской профилактике. / Р. Оганов, Р. Хальфин. – М.: ГЕОТАР – Медиа, 2007. – 464 с.
2. Лошкарева Н.П. Задачи комплексного экологического образования и воспитания общества. – Режим доступу: www.ecologylife.ru.
3. Воспитание эстетического восприятия окружающей среды в европейских странах. / А.Шульженко К./ Экологическое образование. – №2. – 2005. – С.29-33.
4. Экологическая программа для Европы. – Режим доступу: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=418.
5. Федотова Л.А. Досвід формування екологічної свідомості в учнів / Л.А. Федотова // Екологія та ноосферологія. – 2007. – № 1–2. – С. 163 – 167.
6. Боголюбов С.С. Полевая экология: ее место и роль в экологическом образовании школьников (в России и за рубежом). – Режим доступу: <http://www.coolreferat5633/>.
7. Положення про Всеукраїнські експедиційно-польові збори команд юних екологів і натуралістів. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0838-13>.